

Kürt Bilginlerin Yazdıkları Bazı Eserlerin Tanıtımı (An Introduction of Some Works Written by Kurdish Scholars)

Nusrettin BOLELLİ¹

Özet

Kürt bilginleri, Müslüman olduktan sonra Arap alfabesinde bulunmayan bazı sesleri bu alfabeyle ilave ederek muhtelif eserleri bu alfabe ile telif etmişlerdir. Bu eserlerin büyük kısmı divanlardan oluşmaktadır. Bu çalışmamızda basılmış olan bazı divanları ve şerhlerini tanıtmaya çalışacağız.

Anahtar kelimeler: Alfabe, kürtçe, Divan.

Abstract

Throughout the history, especially after Kurds converted into Islam, Kurdish writers published various works by using Arabic alphabet which they added some letters that didn't exist in that alphabet. A great number of these works consist of "Divans". In this study, I will try to introduce some Kurdish "Divans" and some "commentaries" of them.

Keywords: alphabets, Kurmanji Kurdish, Divan.

1 Doç. Dr., Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Müdürü.

Kürt Bilginlerin Geliştirdikleri Arap Alfabeti ve Bu Alfabe ile Yazılan Bazı Eserlerin Tanıtımı

Kürtlerin, tarihte en çok kullandıkları Alfabe Arap alfabesidir. Ancak 1932 yılından itibaren yüzlerce Kürt yazarı Latin alfabesini kullanmaya başlamıştır. Eski Rusya Federasyonuna bağlı ve şu anda bağımsız olan ülkelerde ise Kiril veya Latince alfabesi kullanılmaktadır.

Klasik *Divan*'larımızın büyük kısmı Arap alfabesi ile yazılmıştır. Bu sebeple, Yaşayan Diller Enstitüsünde okuyan Yüksek Lisans ve Doktora öğrencilerimizin mutlaka bu alfabeği öğrenmeleri gerekmektedir.

Araştırmamın bu bölümünde, Arap Alfabeti ile eserlerini yazan bazı Kürt yazarların eserleri (divanları) kronolojik olarak aşağıda tanıtılmaya çalışılmıştır.

1. Baba Tahîrê 'Uryan Divanı (1010- 1055): Dubeytî ismindeki Divanı mevcuttur. Bu eseri, Sabah Kara tercüme etmiş ve yayına hazırlamıştır. Eserin üçüncü baskısı, Nûbihar Yayınevi tarafından 2012 tarihinde İstanbul'da yapılmıştır. Be eser, toplam 208 sayfadır.²

2. Molla Ahmed-i Cızîrî (Melayê Cızîrî) (1567-1640): Sufi olan Ahmed Cızîrî ismini memleketi olan Cizre'den almaktadır; nitekim yıllarca Cizre'deki Medrese 'de (Medreseya Sor) ders vermiştir. Divanı, Klasik Kürt edebiyatının şaheseri olarak kabul edilmektedir. Bu Divan aynı zamanda derli toplu olarak yazılan ve günümüze kadar gelebilen ilk Kürtçe divan olarak bilinmektedir. Ahmed-i Cızîrî Divanı'nda tasavvuf, usul, fıkıh, tefsir, hadis, sarf, nahiv, mantık, estetik, felsefe, belagat. Matematik, astronomi, kozmoloji, tarih, fizik, metafizik vs. ilimlere yer vermiştir. Kur'an ve sünnet anlayışına sahip olan Molla Ahmed el-Botî el-Cızîrî, divanının çeşitli yerlerinde zaman zaman ayetlerden aldığı kelimelere ve bazen de ayetlerin manalarına yer vermiştir. Onun divanı, Kur'an'dan alınan ilham ile yazılmıştır. Şair, kendisinden sonra Kürtçe yazan tüm şairleri etkilemiş ve şiirlerine onlarca tahmis yazılmıştır. Çünkü aşkın şairi olarak olan Cızîrî'nin *Divana Melayê Cızîrî*, adlı eseri bugün hâlâ okunmaktadır. Bu eser, yüzden fazla şiir, birkaç tane de rubai barındırmaktadır.³

Birkaç bilim adamı bu Divan, üzerinde çalışmıştır. Bunların başında aşağıda da aktardığımız isimler gelmektedir.

a. Osman Tunç bu *Divan*'ı Türkçeye çevirmiş olup bu çevirisi toplam 528 sayfadır. Bu Divanın, dördüncü baskısı Nûbihar yayınevi tarafından İstanbul'da 2011 tarihinde basılmıştır.

b. Abdalbaki Turan, bu Divanı şerh ve tercüme etmiştir. Bu zat, önce Divan'ın aslında geçen beyitleri Arap alfabesi ile vermiştir. Sonra bu beyitle-

2 Feqî Huseyn Sağniç, *Dîroka Wêjeya Kurdî*, Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê, İstanbul, 2002, s. 69-74; Baba Merdûh Ruhânî, *Târîh-i Meşâhîr-i Kürd*, Tahran, 1382, I, 25-29.

3 Feqî Huseyn Sağniç, *a.g.e.*, s. 375- 386; Baba Merdûh Ruhânî, *a.g.e.*, I, 190-197.

ri Latin alfabesine çevirmiştir. Daha sonra beyitleri Türkçeye çevirmiş ve son olarak da beyitlerle ilgili kapsamlı açıklamalar yapmıştır. Bu şerh, 2010 yılında Nûbihar yayınları tarafından İstanbul'da basılmıştır. Şerh, toplam 800 sayfadan ibarettir.

c. Mela Ehmedê Zivingî, (1893-1971) *Şerha Dîvana Melayê Cizirî*. Bu zat, Şerhinin birinci cildinde *Divan*'ın muhtevası hakkında uzun açıklamalar yapmıştır. (I,1-84). Daha sonra önce *Divan*'da geçen beyitleri Arap alfabesi ile vermiş daha sonra Latin alfabesi ile aynı beyitleri yazmıştır. Daha sonra bu beyitleri çok detaylı bir şekilde açıklamış, ayrıca her sayfanın kenarında beyitlerde geçen ve anlaşılmayan kelimeleri bugünün Kürtçesi ile açıklamaya çalışmıştır. Bu eser üç cilttir. İlk iki cildi Molla Ahmed Cızîrî'nin *Divan*'ının şerhidir. Üçüncü cildi ise *Divan*'ın aslıdır. Şarih bu ciltte, bir sayfada *Divanı* Arap alfabesiyle diğer sayfada ise şiirleri latinize etmiştir. Birinci cildi 616 sayfa, ikinci cildi 580, üçüncü cildi ise 232 sayfadır. Bu şerh, 2013 tarihinde Diyarbakır'da Avesta yayınevi tarafından basılmıştır.

d. Arif Zêrevan, *Melayê Cizirê'nin Divanı* üzerinde çalışmış, *Divan*'ı latinize etmiştir. Eser, 2004 yılında Nefel yayınevi tarafından Dijital baskısı ile birlikte basılmış olup, toplam 301 sayfadan ibarettir.

e. Mella Ahmedê Cizirî'nin *Divanı*, Zeynelabidin Kaya (Zinnar) ve M. Emin Narozî tarafından neşre hazırlanmıştır. Bu yazarlar, baş tarafta *Divan*'ı latinize etmişler. Son kısmına'da Arap alfabesi ile yazılan *Divan*'ın orijinaline yer vermişler. *Divan*'ın bu baskısı Roja Nû yayınevi tarafından Stokholm'da 1987 tarihinde neşretmiştir. *Divan*'ın bu neşri 582 sayfadan ibarettir.

3. Faki-yi Tayran'dır (Feqîyê Teyran (1590-1660)): Hakkârili olan Faki-yi Tayran'ın Cizre'de Ahmed Cizîrî'den ders aldığı düşünülmektedir. Eserlerinde özellikle Kürt folklorundan öğelerin ağırlıkta olduğu Faki-yi Tayran'ın *Qevlê Hespê Reş* (Siyah Atın Ölümü), *Şêxê Senan* (Senan Şeyhi) ve *Qiseya Bersiyayî* (Bersiyay'ın Öyküsü) adındaki eserleri en önemli yapıtlarıdır. Faki-yi Tayran'ın 17. yüzyılda Kürtler ile Safeviler arasında gerçekleşmiş olan Dimdim Savaşına dair eseri ise birçoğuna göre bu savaşın ilk edebî anlatısıdır ve bugün hâlen okunan epik bir eserdir.⁴ M. Xalid Sadinî, Feqî Tayran'ın hayatı ve eserlerini incelemiş, hayatı hakkında kapsamlı bilgiler vermiş. *Divanı*'ndaki şiirleri latinize ederek yayına hazırlamıştır. Bu eserin beşinci baskısı, Nûbihar yayınevi tarafından 2011 tarihinde İstanbul'da basılmıştır. Bu eser, toplam 44 sayfadır.

4. Şêx Semseddînê Qutbê Exlatî yê Birîfkanî'n Divanı (öl. M.1674): Bir *Divanı* mevcuttur. Bu *Divanı*, ilâhî aşk ve bazı tasavvufi konuları ihtiva etmektedir. Zahid Birîfkanî, bu eseri latinize etmiş ve eser Roja Nû yayı-

4 Kültür Bakanlığı Fakî Tayran'ın eserlerini iki cilt halinde yayınlamıştır; Feqî Huseyn Sağniç, a.g.e., s. 369-374.

nevi tarafından 2001 tarihinde Stokholm'da yayınlanmıştır. Eserin tamamı 94 sayfadır.

5. Ehmedê Xânî:

5.1. Ehmedê Xânî Nûbehâr'a Piçûkan Adlı Eseri (1094/1695): 1682-1683 yılları arasında “Nûbehâr'a Piçûkan” isimdeki kitabını telif etmiştir. Müellif, hacim olarak küçük olan bu eserini kürtçe olarak h.1094 tarihinde telif etmiştir. Özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da çok yaygın olan ve elden ele dolaşan bir sözlüktür.⁵ Bu kitap üzerinde çok sayıda çalışma yapılmıştır:

a. Diyarbakırlı Ahmed el-Kuğî, *Nûbahar* sözlüğüne, “*Gülzarâ Hemûkân*” isminde bir şerh yazmıştır. Bu şerh “Nûbehâr” ile birlikte 2004 tarihinde İstanbul'da basılmış olup 90 sayfadır.

b. Mella Musa el-Celâlî el-Beyazîdî, “*Feyzu'l-kadîr er-Rahmân şerhu kitaba Nûbehâra Piçûkan*” isminde bir şerh yazmıştır. Şarih “Nûbehara piçûkan” isimdeki eseri Arapça olarak şerh etmiştir. Her dörtlükten önce bu dörtlüklerin manasını Arapça olarak vermiş ve daha sonra gerekli açıklamalarda bulunmuştur. Bu eser, Sembol yayınevi tarafından 2010 tarihinde İstanbul'da basılmıştır. Toplam 97 sayfadır.

c. Ehmedê Xanî'nin, m. 1682-1683 yılları arasında yazdığı “Nûbehârâ Piçûkan” ismiyle bilinen Kürtçe sözlük kitabını son olarak Prof. Dr. Kadri Yıldırım tercüme ve şerh etmiştir. Bu eser, 2008 tarihinde Avesta Yayınları tarafından Diyarbakır'da yayınlanmıştır. Eser toplam 382 sayfadan ibarettir.⁶

5.2. Ehmedê Xanî'nin Mem û Zîn Adlı Eseri (1651-1707): *Mem u Zîn* (“Mem ve Zîn”) isimli klasik, epik şiirini yazan *Ehmedê Xanî*, Kürt edebiyatı sahasında çok önemli bir rol oynamıştır. Genel kaniya göre; eserlerinde Kürt bağımsızlığından bahseden ilk Kürt şairi olmuştur. Şairin ünlü *Mem u Zîn*, adlı eseri, iki aşığı konu eden bir mesnevidir ki Sufi öğeler de taşır.⁷ Bu eser muhtelif bilim adamları tarafından şerh ve tercüme edilmiştir:

a) Ehmedê Xanî, *Mem û Zîn*, bu eseri tercüme ve şerh edenlerin biri Jan Dost'tur. Şarih, önce eserin aslını latinize etmiş. Sonra her konuyla ilgili kasideenin sonuna lügatçe koymuş ve daha sonra kasideleri mevzun bir şekilde bugünkü Kürtçeye çevirmiştir. Bu şerh, 2010 tarihinde Avesta Yayınevi tarafından Diyarbakır'da basılmıştır. Toplam 725 sayfadır.

5 Ayrıca bk. Zeki, M. Emin Beg, *Kürd ve Kürdistan Ünlüleri*, s.64; El-Müderriş, “*Dânişmendân-i Kürd*” (trc. Ahmed Hivarî), s. 507; - Feqî Huseyn Sağniç, *a.g.e.*, s.394-401; Kurdo, Qanat, *Tarîxe Edebiyata Kurdî*, Özge yayıncılık, Ankara 1992, s.105; Çağlayan, *Şark Uleması*, s. 80-90; Ahmed Hilmî ed-Diyarbakırî, *Gülzâr-i hemûkân Şerhâ Nûbehârâ Piçûkân*, Diyarbakır, ts. (Matbuatu Cerîde-i Sur), s. 1-90; Rene Basset, “Kürtler”, *İA*, VI, 1113-1114; M. Said Özervarlı, “Hanî, Şeyh Ahmed”, *DİA*, (İstanbul 1997) XVII, 31-33.

6 Feqî Huseyn Sağniç, *a.g.e.* s. 394-401.

7 Feqî Huseyn Sağniç, *a.g.e.* s. 394-401.

b) Ehmedê Xanî, *Mem û Zîn*, Tercüme ve şerh eden bir diğer kişi Pervîz Cihanî'dir Şarih önce eserin giriş kısmında bazı terimleri açıklamıştır. Daha sonra eserin beyitlerini latinize etmiş, devamında da her beytin sonuna lügatçe koymuş ve daha sonra beyitleri uzun bir şekilde bugünkü Kürtçe ile açıklamıştır. Bu şerh, 2010 tarihinde Nûbîhar Yayınevi tarafından İstanbul'da basılmıştır. Toplam 1048 sayfadır.

c) Ehmedê Xanî, *Mem û Zîn*, Eseri latinize edip ve Türkçeye çevirisini yapan bir diğer araştırmacı Namık Açıkgöz'dür. Bu araştırmacı, önce eserin giriş kısmında müellif hakkında bilgi vermiş, Xanî'nin eserlerini tanıtmıştır. Daha sonra eserin beyitlerini bir sayfada Arap alfabesi ile vermiştir. İkinci sayfada ise her beyti latinize etmiş ve karşısına beytin Türkçe tercümesini vermiştir. Bu şerh, 2012 tarihinde Kültür Bakanlığı tarafından Ankara'da basılmıştır. Bu baskı, toplam 215x2= 430 sayfadır.⁸

5.3. Ehmedê Xanî'nin Divanı (1651-1707): Bu Divan, ilâhî aşk, peygamberimiz Hz. Muhammed'in vasıfları, dinî, ahlaki ve felsefî konuları içeren kasidelerden oluşmaktadır. Bu eseri büyük Kürt 'âlimi Abdurrahman Dürre "Şerha Divana Ehmedê Xanî, Felsefe û Jiyana Vî" ismi ile şerh etmiştir. Dürre Hoca, Ehmedê Xanî'nin hayatı ve felsefesi hakkında gerekli açıklamaları yaptıktan sonra *Divan*'ındaki kasideleri latinize etmiş ve daha sonra bu kasidelerde geçen kelimeleri Kürtçe ve Tükçe olarak açıklamış ve en sonunda bu kasidelerin anlamını topluca vermiştir. Bu şerhin son kısmına Arap alfabesiyle yazılmış olan *Divan*'ın orijinal metnini vermiştir. Bu eserin ikinci baskısı 2002 tarihinde Avesta Yayınevi tarafından İstanbul'da yapılmıştır. Bu şerh toplam 570 sayfadan ibarettir.

5.4. Ehmedê Hânî'nin Akîdetu'l-îman Adlı Eseri: Bu eser imanın akaitlerine mevzun bir eserdir. Yazar bu eser telif etmiştir. Bu eseri defalarca basılmıştır. Ve bu eseri üzerinde bazı çalışmalar yapılmıştır. Mella Musa el-Celâlî el-Beyazidî'nin "*Feyzu'l-kadîr el-mennân şerhu 'akîdeti'l-îman*", Şarih bu eseri Arapça olarak şerh ve tercüme etmiştir. İkışer beyti önce Kürtçe vermiş, daha sonra Arapçaya tercüme etmiş. Ve en sonunda bu beyitler hakkında Arapça olarak topluca açıklama yapmıştır. Bu eser, Sembol Yayınevi tarafından 2010 tarihinde İstanbul'da basılmıştır. Eser toplam olarak 141 sayfadır.

6. İsmâîlê Beyazîdî Gulzâr Adlı Eseri (M.1655-1709): Bu zat, "*Gülzâr*" isminde Kürtçe-Arapça-Farsça bir sözlük yazmıştır. Bu zat M. 1709 yılında vefat etmiş ve Beyazî'ta defnedilmiştir.⁹

8 Feqî Huseyn Sağniç, *a.g.e.*, s. 394-401.

9 *Meşahiri Kürd û Kürdistan* (Trem. Mehmet Emin Zeki Bey (*Kürd ve Kürdistan Ünlüleri*), Apec ve Öz-Ge Yayınları, Sweden, 1998, s.166.

7. Mella Ehmedê (Hüseyni) Bateyî'nin Mevlûda Nebû Adh Eseri (öl. 1755): Bu zat, “*Mevlûda Nebî*” isminde bir eser yazmıştır. Bu eser, peygamberimiz hakkında Kürtçe yazılmış ilk mevzun bir siyer kitabı mahiyetindedir. Bu eser, hala ülkemizin Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde ve Kürtlerin yaşadığı diğer bölgelerde Mevlit merasimlerinde okutulmaktadır. Bu mevlidin orijinalı toplam 158 sayfadır.¹⁰ Bu mevlid üzerinde birkaç çalışma yapılmıştır:

a. Mella Ehmedê (Hüseyni) Bateyî'nin bu *Mevlid*'i, Molla Abdulbasit Muhammed Abdussamed b. Molla Muhammed Tâhir el-Âmedî (Diyarbakırlı) tarafından tahkik edilmiş. *Mevlid*'in “Giriş” kısmında, eser ve müellifi hakkında 30 sayfalık bir açıklama yapılmıştır. Ayrıca her sayfanın altında dipnotta anlaşılmayan bazı kelimeler, günümüz Kürtçesi ile açıklanmıştır. *Mevlid*'in orijinal metninin tamamı harekelendirilmiştir. Bu şerh Nûbihar yayınevi tarafından 2012 tarihinde İstanbul'da basılmıştır.

b. Mella Musa el-Celâli el-Beyazîdî, “*Feyzu'l-kadîr el-mübdî şerhu'l-Mevlid*” ismindeki şerhinde Ahmedê Bateyî'nin “*Mevlidi*”ni Arapçaya çevirmiş ve kelime kelime açıklamalarda bulunmuştur. Bu şerh, Sembol Yayınevi tarafından 2010 yılında İstanbul'da basılmıştır. Toplam 268 sayfadır.

c. Mella Nûrullah el-Heyûtî el-Godîşkî, “*Sehlu'l- mevrîd fî şerhi'l-Mevlid*” ismindeki şerhinde Ahmedê Bateyî'nin “*Mevlid*” ini Arapçaya çevirmiş ve kelime kelime açıklamalarda bulunmuştur. Bu şerh el yazısı ile yazılmış halde Sembol Yayınevi tarafından 2010 tarihinde İstanbul'da basılmıştır. Şerh, toplam 259 sayfadır.

8. Mela Huseynê Bateyî Jiyan, Berhem û Helbestên Vî Adh Eseri (öl. 1755): Yazar eserlerini Arap alfabesiyle ve Kürtçe olarak yazmıştır. M. Xalid Sadinî, yazarın hayatı hakkında detaylı bilgiler vermiş ve bütün eserlerini bir araya getirerek yayına hazırlamıştır. Yazarın eserleri içinde Kürtçe *Mevlid*'in hem orijinalini hem de latîne edilmiş şekliyle birlikte diğer kasidelerini de latîne etmiştir. Bu eser, Nûbihar Yayınevi tarafından 2010 tarihinde İstanbul'da basılmıştır. Eser, aslı ile birlikte toplam 248+39= 287 sayfadır.

9. Yusuf Ziyaeddin Paşa'nın “el-Hediyetü'l-Hamidiyye fî'l-luğati'l-Kürdiyye” Adlı Eseri (öl.1818): isminde Kürtçe-Arapça bir sözlük yazmıştır. Eserin orijinali, toplam 240+56 = 296 sayfadır. Bu eser Muhammed Muqrî tarafından tahkik edilerek 1975 yılında Beyrut'ta basılmıştır.¹¹

Bu eser, büyük âlim ve üstat Mehmet Emin Bozarlan tarafından Türkçeye tercüme edilmiş ve Latin Alfabesiyle Kürtçe-Türkçe Sözlük ismiyle Çıra Yayın-

10 Feqî Huseyn Sağniç, *a.g.e.*, s. 402-405; Baba Merdûh Ruhânî, *Târîh-i Meşâhîr-i Kürd*, I, 130.

11 Yusuf İlyan Serkis, *Mu'cemu'l-mahtûtatî'l-'Arabîyye ve 'l-mu'arraba*, II, 1959; *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedi*, XXIV, 12766.

nevi tarafından 1978 tarihinde İstanbul'da basılmıştır. Bu tercüme toplam 405 sayfadır.¹²

10. Mevlana Hâlid-i Bağdadî'nin Divanı (öl. 1827): Bu eser, ilk defa Sadreddin Yüksel tarafından Türkçe'ye çevirildi ve 1982 tarihinde Sabah Gazetesi yayınları arasında çıktı. Ayrıca Abdulcebbar Kavak, bu eseri 2010 yılında Ensar yayınları arasında neşretti. Son olarak emekli subay Süleyman Kuku tarafından mevzun bir şekilde Türkçeye tercüme edilmiş ve 2010 yılında Damra yayınevi tarafından İstanbul'da basılmıştır. Eserin bu baskısı, 148 sayfadan ibarettir.¹³

11. Mella Xalîl el-Es'ardî'nin "Nehcü'l-enâm"Adlı Eseri (öl. M.1843): Akaidle ilgili Kürtçe mevzun bir eserdir. Bu eser, şark medreselelerinde okutulmuş ezberlenmiştir. Bu eserin baskısı defalarca yapılmıştır.¹⁴ Abdurrahman Adak, 2009 tarihinde "*Mukaddime Dergisi*"nin birinci sayısında bu eser ve şairin diğer eserleri hakkında bir makale yazmıştır. Ayrıca bu eser üzerinde diğer bazı çalışmalar yapılmıştır: Mella Musa el-Celâlî el-Beyâzîdî, "*Feyzu'l-kadîr el-'Allâm şerhu Nehci'l-enâm*" isminde bir şerh telif etmiştir. Şarih "*Nehcü'l-enâm*" ismindeki eseri Arapça olarak şerh etmiştir. Her dörtlükten sonra bu dörtlüklerin manasını Arapça olarak vermiş ve daha sonra gerekli açıklamalarda bulunmuştur. Bu eser, Sembol yayınevi tarafından 2010 tarihinde İstanbul'da basılmıştır. Bu şerh, toplam 228 sayfadan ibarettir.

11. Hacı Qadirê Koyî'nin Divanı (1817/1896): Bu yazar, Koy bölgesinin güneyinde yaşayan Zengene aşiretine mensuptur. M. 1817 yılında Kor Karc köyünde doğdu. "*Divan'ı*", Müellif bu Divanında ilahî aşkı, Hz. Muhammed ile ilgili methiyeleri ve millî duyguları uyandıran muhtelif konuları mevzun bir şekilde nazmetmiştir. Eğitim amacıyla İstanbul'a gitmiş, burada Kürtlerin önde gelenlerinden Bedirhan Paşa'nın çocuklarına hocalık yapmış. Şiirleri ile millî duyguyu uyandıran coşku nedeniyle Kürt kökenli bilginler arasında şöhret kazanmıştır. Uzmanlar tarafından Modern Kürt Edebiyatı'nın ilk temsilcisi olarak kabul edilmektedir. Abdurrahman Said Bey kaybolan Divanından bulabildiği şiirlerini toplamış ve bunları 1925 tarihinde Bağdat'taki Darüselam matbaasında basımını gerçekleştirmiştir. Ayrıca bu *Divan* 1969 tarihinde Mukrîyanî tarafından neşre hazırlanmış ve Hevlêr'de basılmıştır. Bu eser, ikinci kez Nevzad Hirorî tarafından latinize edilerek Arif Zêrevan editörlüğünde 2004 tarihinde İsveç'te Nefel yayınevi tarafından basılmıştır. (Toplam 162 sayfadır)¹⁵

12 Bu eser, 1992 tarihinde Erzurum Atatürk Üniversitesi tarafından basılmıştır.

13 Feqî Huseyn Sağniç, *a.g.e.*, s. 238-242.

14 Feqî Huseyn Sağniç, *a.g.e.*, s. 412-416.

15 Feqî Huseyn Sağniç, *a.g.e.*, s. 256-262; Kerîm, Mihemed Mela; *Hacı Qadirê Koyî Şairî Qonaxî Nîwê ye*, Bexda, 1945; Hilmî, Refiq; *Şiir û Edebiyatî Kurdî*, Bexda, 1941; Zekî, Emîn, *Meşâhîr el-Kurd*, s. 293-294; Ruhanî, Babe Merdox, *Tarîxê Meşâhîrê Kurd*, Tahran, 1947, II,

12. Şêx ‘Evdîrrehmanê Axtepe’nin Revdne’ım Adlı Eseri (1850-1905/1910?): Bu zat, *Revdne’ım* isminde bir *Mirac-nâme* yazmıştır. Bu eserde ilâhî aşk, peygamberimizi övme, ahlaki ve tasavvufi konular işlenmiştir. Bu *Mirac-nâme*, Kürt Edebiyatının ilk *Mî’rac-nâmesi* ve en uzun mesnevisidir. Bu yazarla ilgili Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri (Tasavvuf) Anabilim Dalında Murat Özdemir tarafından bir Doktora tezi yapılmıştır. Zeynel’abiddîn Zinnar tarafından latinize edilerek İsveç’in Stokholm şehrinde 1991 tarihinde basılmıştır. (Toplam 440 sayfadır) ¹⁶

13. Mehvî’nin Divanı (1830-1906): Kürt asıllı İslam âlimi, hekim ve şairdir. Esas adı Mella Muhammed b. Osman Belxî ‘dir. Mehabad’da doğmuştur. Doğduğu yerde ve Sineye’de tahsilini tamamlamıştır. 1892 yılında Süleymaniye şehrinde yargıç/hâkim olmuştur. Daha sonra, Kerkük, Bağdat ve Mekke gibi şehirleri dolaşmıştır. İstanbul’da Sultan Abdülhamid ile görüştüğünden sonra Kuzey Irak’a dönmüş ve orada bir medrese yaptırmıştır. Bu medreseye *Abdulhamid Medresesi* ismini vermiştir. Mehvî’nin söylediği şiirleri kapsayan Divanı 1984 yılında Süleymaniye’de basılmıştır. Bu eser, ikinci kez Nevzad Hîrorî tarafından latinize edilerek Arif Zêrevan editörlüğünde 2007 tarihinde İsveç’te Nefel Yayınevi tarafından basılmıştır. (Toplam 148 sayfadır).¹⁷

14. Şeyh Rıza Talebanî’nin Divanı (öl.1910): Müellif bu *Divanı*’nda çeşitli hikâyeleri mevzun bir şekilde ele alarak bu eserini telif etmiştir. Bu eser önce Şeyh Muhammed Xal û Omêd Aşna tarafından bir araya getirilerek birinci baskısı 2003 tarihinde Hevlêr Yayınevi tarafından yayınlanmıştır. Eser ikinci kez Nevzad Hîrorî tarafından latinize edilerek Arif Zêrevan editörlüğünde 2004 tarihinde İsveç’te Nefel û Aras Yayınevi tarafından basılmıştır. (Toplam 146 sayfadır).¹⁸

15. Pîremêrd (Tevfîk Mahmut Hamza)’nın Divanı (1869-1950): Kürt şair, yazar ve gazetecidir. Süleymaniye şehrine komşu olan Gvêje’de doğmuştur. Bane ve Süleymaniye’de Arapça ve fıkıh eğitimi aldıktan sonra 1882 - 1895 yılları arasında Süleymaniye, Halep gibi farklı yerlerde devlet dairelerinde çalışmıştır. 1898 yılında Osmanlı sultanı II. Abdülhamit tarafından İstanbul’a davet edilmiş ve burada bir yıl orada kalmıştır. Pîremêrd, çok sayıda Türkçe kitap telif etmiştir. Ayrıca Soranîce bir *Divan* telif etmiştir. Bu *Divanı*’nda çeşitli konuları manzum olarak ele almıştır. *Divanı*, Nevzad Hîrorî tarafından latinize edilmiş ve Arif Zêrevan editörlüğünde hazırlanmıştır. Bu *Divan*, Nefel Yayınevi

16 Feqî Huseyn Sağniç, *a.g.e.* s. 453-459; Murat Özdemir, *Şeyh Abdurrahman Aktepe Hayatı Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri (Tasavvuf) Anabilim Dalı, Ankara 2008, basılmamış Doktora tezi.

17 Mehmet Emin Zeki Beg, *a.g.e.*, s. 334; *en.wikipedia.org/wiki/Mahwi* (Erişim tarihi: 20.09.2014. saat: 15.03)

18 Feqî Huseyn Sağniç, *a.g.e.* s. 263-268; Mehmet Emin Zeki Beg, *Kürd ve Kürdistan Ünlüleri*, Bağdat, 1945.

tarafından İsveç'in Stokholm şehrinde 2005 tarihinde basılmıştır. (Toplam 250 sayfadır.)¹⁹

16. Seyyid Aliyê Fındikî'nin Divanı (öl. 1967): Aslı Arap alfabesi ile olan bu eseri Selman Dilovan ve Hüseyin Şemrexî latinize ederek aslı ile beraber yayına hazırlamışlardır. Bu eserin beşinci baskısı 2011 tarihinde Nûbihar Yayınevi tarafından İstanbul'da basılmıştır. Eser toplam olarak 336 sayfadır.²⁰

17. Mela 'Abulfettah Hezroyî'nin "Dîvana Fethî" Adlı Eseri (öl.1975): Yazar bu eserini Arapça-Farsça ve Kürtçe dilleriyle hazırlamıştır. Bu eser, Tehsîn İbrahim Dostî tarafından şerh edilmiş ve "Giriş" bölümünde (s. 1-30) Divan'daki bazı terimler ve ıstılahlar hakkında açıklamalar yapılmıştır. Ayrıca Mehmet Yalar tarafından bu eser tanıtılmıştır. Eser'in tamamı Kürtçeye tercüme edilmiş ve M. Xalid Sadînî Latinize etmiştir. Bu tercüme, Nubihar yayınevi tarafından 2012 tarihinde İstanbul'da basılmıştır. Eser, aslı ile birlikte toplam 302 sayfadır.

18. Mela Muhammedê Liceyî'nin Divanı (öl.1912): Yazar bu "Divan"ını Arap alfabesi ile telif etmiştir. Bu eser Tehsîn İbrahim Dostî tarafından tahkik edilmiş ve M. Xalid Sadînî tarafından latinize edilmiştir. Eseri yayına hazırlayanlar "Giriş" bölümünde (s.9-23) eser ve yazarının telif metodu hakkında açıklamalarda bulunmuştur. Eserin son kısmında (s.193-204) sayfaları arasında Arapça kasidelerine yer vermiştir. Ve en sonuna (s.205-207) lügatçe ilave etmiştir. Bu eser, Nûbihar Yayınevi tarafından 2012 tarihinde İstanbul'da basılmıştır. Eser, aslı ile birlikte toplam 207 sayfadır.

19. Şêx Muhammed Hadîyê Qevmanî'nin Divanı (öl.M.1914): Yazar, bu eserini Arapça alfabesi ile Kürtçe ve Farsça olarak telif etmiştir. Bu eser birkaç hocanın kasideleri ile birlikte hem Arap alfabesi ile yazılan aslını, hem de Muhammed Seyda oğlu tarafından latinize edilerek yayına hazırlanmıştır. Bu eser, Nubihar Yayınevi tarafından 2011 tarihinde İstanbul'da basılmıştır. Eser, aslı ile birlikte toplam 166+96=262 sayfadır.

20. (کتاب التزکیب) Kitâbu't-Terkîb: M. XIX. asırda vefat eden **Helkâtînlî Molla Yunus** tarafından te'lif edilmiştir. Cürçânî'nin "Avâmil" isimindeki kitabının şerhidir. Molla Yunus, bu kitabında manaları anlaşılmayan bazı kelimeleri açıklamış ve "Avâmil" kitabının tamamını, Kürtçe olarak i'rab açısından tahlilini yapmıştır.²¹

19 Mehmet Emin Zeki Beg, *Kürd ve Kürdistan Ünlüleri*, s. 172-175; [tr.wikipedia.org/wiki/Kürt Tarihi](http://tr.wikipedia.org/wiki/Kürt_Tarihi) 'Erişim tarihi : 16.09.2014, Saat: 14.07)

20 Feqî Huseyn Sağniç, *a.g.e.*, s. 508-513.

21 Bu kitap, m. 1998 yılında İstanbul'da basılmış olup 40 sayfadır. Fazla bilgi için bkz: Abdü'lkerîm el-Müderriş, *Dânişmendân-i Kürd der hîdmet-i ilm û dîn*, (trc. Ahmed Hivârî), s. 507; Ruhânî, Baba Merdoxî, *Târîxê Meşâhîrê Kurd*, I, 196; René Basset, "Kürtler" *iA*, (İstanbul, 1940), VI, 1114; Feqî Huseyn Sağniç, *a.g.e.*, s. 446-447.

21. Mella Ali et-Terâmâxî el-Müksî (öl.1655), “*et-Tasrîfu'l-Kürdî*”, isminde İzzeddin ez-Zencânî'nin “*el-‘İzzî fi't-tasrîf*” kitabını Kürtçeye çevirmiş. Bu eser, Sembol yayınevi tarafından 2010 tari-hinde İstanbul'da basılmıştır. Bu eserin tamamı 193 sayfadan ibarettir.²²

22. (كِتَابُ الظُّرُوفِ) Kitâbu'z-zurûf: Helkâtînlı Molla Yunus, m. XIX. asırda te'lif etmiştir. Çok kısa ve özet mahiyetinde bir eser olup zarfları ve kı-sımlarını ele almaktadır. Yâni zarf-ı lağv, zarf-ı müstakarr, zarf-ı hâss ve zarf-ların müteallaklarından, mebnî ve mu'reb durumlarından bahset-mektedir. Kitap, Kürtçe yazılmıştır. Bu kitabın metnini, Şark Medre-selerinde okuyan her öğrenci ezberlemektedir. Defalarca İstanbul'da basılmıştır.²³

23. Şerefhânê Bitlisî, Şerefnâme Adlı Eseri: Bu eser 1594 tarihinde Farsça olarak yazılmış Kürt tarihiyle ilgili en önemli kaynaklardan biridir. Kürt-lerin tarih boyunca kurdukları Devletleri hakkında bilgi vermektedir. Ayrıca Kürt aşiretleri ve bu aşiretlerin buldukları yöreler ve yaşam tarzları hakkında bilgi vermektedir. Bu eserin, 1860'ta Rusça, 1868'de Fransızca çevirisi yayımlanmıştır. Muhammed Ali Avni'nin Arapça çevirisi ise 1958-1962'de Kahire'de iki cilt olarak basılmıştır. Ayrıca, Ziya Avcı tarafından Farsçadan Kürtçeye ter-cüme edilmiş ve Avesta Yayınevi tarafından 2007 tarihinde Diyarbakır'da basılmıştır. Toplam 662 sayfadan ibarettir.²⁴

Bitlisli Şeref Han

- 22 Ruhânî, Baba Merdoxî, *Târîxê Meşâhîrê Kurd*, Tahran, 1952, I, 22; Mehmet Emin Zeki Beg, *Kürd ve Kürdistan Ünlüleri*, s. 271; Feqî Huseyn Sağniç, *a.g.e.*, s. 387-390; *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1955, VI, 1113.
- 23 Bizim istifâde ettiğimiz nusha, m. 1998 yılında İstanbul'da basılmış olup 10 sayfadır. Fazla bilgi için bkz: Abdü'lkerîm el-Müderriş, *a.g.e.*, s. 507; Ruhanî, Baba Merdoxî, *Târîxê Meşâhîrê Kurd*, I, 196; René Basset, “*Kürtler*” *ÂA*, (İstanbul, 1940), VI,1114; Feqî Huseyn Sağniç, *a.g.e.*, s. 446-447.
- 24 Feqî Huseyn Sağniç, *a.g.e.*s. 656-661; Baba Merdûh Ruhânî, *Târîh-i Meşâhîr-i Kürd*, I, 166-167, III, 225-226; Mehmet Emin Zeki Beg, *Kürd ve Kürdistan Ünlüleri*, s.202; *Ana Britanica*, XXIX, 93; Meydan Laurosse, XVIII, 508: tr.wikipedia.org/wiki/Şerefnâme (Erişim tarihi: 22.05.2014, saat 11.31)

24. Xelîfe Yusuf (öl. 1965): “İrşadu’l-‘ibâd ve Mecme’u’l-mesail”, “Tuhfe-tu’l-‘amilîn”, “Tuhfetü’z-Zâkirîn” ve “Feraiz” gibi isminde Şafîî fikhına ve hadis ilmüne dair eserleri telif etmiştir. Bu eserleri Arap alfabesi ile ve Kurmancî lehçesi ile yazmıştır. Bu eserleri, 1950 yılında İstanbul’da basılmıştır. “İrşadu’l-‘ibâd ve Mecma’u’l-mesail” ismindeki eseri geniş kapsamlıdır. “Tuhfetü’l-‘amilîn” ismindeki eseri ise orta hacimli bir eserdir.²⁵

25. Mela Hüsnî Geçer (Hazîn)’in Divanı: Yazar bu eserini Kürtçe diliyle ve Arap alfabesi ile telif etmiştir. Bu *Divan*, toplam 401 sayfadan ibaret olup 2014 tarihinde İstanbul’da basılmıştır.

Sonuç

Yukarıda kısaca tanıtmaya çalıştığımız bu eserler dışında, çok sayıda Kürtçe *Divan* ve *eser* Arap alfabesi ile yazılmış ve okuyucuların istifadesine sunulmuştur. Örnek olarak Goranî lehçesiyle 14. yüzyılda yaşamış ve bu dilde eserler vermiş Molla Perişan (*Mele Perişan*) zikredilebilir. Nitekim bu dil etkinliğini uzun bir süre devam ettirmiş ve örneğin 19. yüzyılda yaşamış olan bir başka şair Molla Abdürrahim Mevlevî (1806–1881) de bu dilde eserler vermiştir. Ayrıca, Batı’da Süleymaniye ve çevresinde de 18. yüzyılla birlikte bölgedeki egemen Kürt siyasi isimlerin teşvikiyle Soranî dilinde edebî bir gelişim ortaya çıkmıştır.

XIX. ve XX. yüzyıllarda Kürt edebiyatı, Kürt dili ile birlikte, özellikle yazılı Kürt edebiyatı, çok büyük bir ilgi ve gelişmeye sahne olmuştur. Bunda XIX. yüzyılda temelleri atılan Kürt basınının önemli bir payı vardır. İlk Kürt basın yayını, dergisi, *Kürdistan* Kahire’de 1898 yılında yayımlanmıştır. Birinci Dünya Savaşı sonrasında Kürtlerin yaşadığı toprakların Türkiye, İran, Irak ve Suriye sınırları içerisinde kalmasıyla birlikte Kürt dili ve edebiyatı farklı bir döneme girmiş ve her Kürt topluluğu içinde bulunduğu ülkedeki eğilimlerden etkilenmiş ve bu etkileşim dile ve edebiyata da yansımıştır. Örneğin Kürtçenin yazımında 1920’lere kadar Arap harfleri tercih edilmişken, 1920’lerle birlikte bölgedeki ülkeler Batıcı politikaları benimsemeye başlayınca, birçok Kürt topluluğu Latin harfleriyle Kürtçeyi yazmaya başlamışlardır. Buna verilebilecek bir örnek ise, Celadet Ali Bedirhan tarafından yayımlanmış ve 1932 yılından 1943 yılına kadar toplam 57 adet basılmış olan basılı ilk Kürtçe edebiyat dergisi olarak görülen Havar dergisinin ilk 23 sayısının hem Latin, hem Arapça harflerle basılıp daha sonra sadece Latin harflerle basılmasıdır. Ek olarak, Kürt edebiyatının bu topraklardaki gelişim süreci ve Kürt edebî eserlerinin ortaya çıkması sıklıkla bu ülkelerdeki azınlık politikalarıyla doğrudan ilgili olmuş; örneğin zaman zaman bu ülkelerde Kürtçenin yasaklanmasıyla birlikte Kürt edebiyatının yavaşladığı, bu tip yasaklamaların kalktığı veya rahatla-

25 Çağlayan, Mehmet, *Şark Uleması*, İstanbul, 1996, s. 294-297; Feqî Huseyn Sağniç, *a.g.e.* s. 485-490.

dığı zamanlarda ise hızlı bir şekilde geliştiği ve yeni eserlerin ortaya çıktığı gözlemlenmiştir.²⁶

20. Yüzyılda Irak'ta Abdullah Süleyman (1904-1962) ve İbrahim Ahmed gibi isimler öne çıkarken, Suriye'de İkinci Dünya Savaşı sonrasında Suriye'nin bağımsızlığını almasına dek, başta Emir Celadet Bedirhan ve kardeşi Emir Kâmuran'ın gayretlerinin etkisiyle Kürt edebî faaliyetleri yoğunluğunu korumuştur. İkinci Dünya Savaşı sonrası Suriye'de Kürtlerin haklarının birçoğunu kaybetmesiyle edebî faaliyetler de durma noktasına gelmiştir. Türkiye'de Kürtçe yasağı sebebiyle uzun yıllar Kürt edebiyatında fazla çalışma yapılamamış olsa da, özellikle 90'larda siyasi iradenin Kürtçe üzerindeki yasakları kaldırması ve Kürtçe yayıncılığın rahatlamasıyla birlikte Kürt edebiyatı hızlı bir şekilde gelişmeye başlamıştır. Ayrıca çeşitli baskılar ve ihtilaflar sebebiyle Kürdistan bölgesinden ayrılıp başta Avrupa olmak üzere farklı yerlere göç eden Kürtlerden oluşan Kürt diasporası Kürt edebiyatı açısından 20. yüzyılda birçok önemli başarıya imza atmıştır. Başta devletin azınlıklara basın ve yayın alanında maddi yardımlarda bulunduğu İsveç olmak üzere birçok Avrupa ve Kuzey Amerika ülkelerinde yaşayan Kürt toplulukları kendi basın yayın kuruluşlarını kurmuşlardır. *Zaroken İhsan* ("İhsan'ın Çocukları"), *Helin* ("Yuva"), *Gundike Dono* ("Dono Köyü") gibi eserleriyle tanınan Mahmut Baksi ve Tu ("Sen"), *Mirina Kaleki Rind* ("Yaşlı Rind'in Ölümü"), *Siya Evine* ("Yitik Bir Aşkın Gölgesinde") gibi eserleriyle tanınan Mehmed Uzun gibi tanınmış Kürt yazarları ortaya çıkmış ve örneğin bu iki yazar da İsveç Yazarlar Birliği Yönetim Kurulu'nda yer almışlardır. Çağdaş dönemdeki diğer bazı Kürt yazarlar ise şunlardır: Pîremêrd, Abdulla Goran, Osman Sabri, Şêrko Bêkes, Şeyhmus Dağtekin, Zeynelabidin Zinnar, Mehmet Emin Bozarslan v.s.²⁷

Bibliyografya

Kur'ân-ı Kerîm.

Abdulbasit Muhammed Abdussamed b. Molla Muhammed Tâhir el-Âmedî, *Ehmedê Bateyî Mevlid'inin Şerh ve Neşri*, Nubihar yayınevi, İstanbul 2012.

‘Abdulfettah Hezroyî, *Dîvana Fethî*, (Şerh ve Tahkîk, Tehsîn İbrahim Daskî, Kürtçeye Tercüme ve Latinize, M. Xalid Sadîni), Nubihar yayınevi, İstanbul 2012.

Abdurrahman Dürre, “*Şerha Divâna Ehmedê Xanî, Felsefe û Jiyana Vî*”, İkinci baskı Avesta yayınevi, İstanbul 2002.

26 Feqî Huseyn Sağniç, 1-700.

27 Kürtler; *Vikipedi, özgür ansiklopedi*. (Erişim tarihi: 16.05.2014. saat 08.00).

- Ahmed-i Cezirî, *Dîvanî Melayê Cezîrî*, Midyat, 1965.
- Ahmed Hilmî el-Kuğî ed-Diyarbekrî, *Gülzâr-i Hemûkân Şerhâ Nûbehârâ Piçûkân*, (Matbuatu Cerîde-i Sur), Diyarbakır, 2004.
- Arif Zêrevan, *Divana Melayê Cizîrî Şerh ve Tercümesi*, Nefel yayınevi, Dijital baskı, Stokholm, 2004.
- Baba Merdûh Ruhânî (Şiva), *Târîh-i meşâhîr-i 'urefâ, 'ulemâ, üdebâ, şu'arâ-yı Kürd*, I-III, (thk. Muhammed Mâcid Merdûh Ruhânî), Tahran, 1382.
- Baba Tahirê 'Uryanî, *Dubeytî*, (trc. Sabah Kara) Üçüncü baskı, Nûbihar Yayınevi, İstanbul 2012.
- Büyük Larousse, Sözlük ve Ansiklopedisi*, I- XXIV, İstanbul, 1986.
- Cemal Reşîd Ahmed, *Zuhûru'l-Kurd fi't-tarîh*, İkinci baskı, Erbil, 2005.
- Çağlayan, Mehmet, *Şark Uleması*, İstanbul, 1996.
- Ehmed (Hüseyni) Bateyî, "*Mevlûda Nebî*", İstanbul, 1965.
- Ehmed b. İlyâs el-Hânî, "*Nûbehâr'a Piçûkan*", Şerh ve nşr. Ahmed el-Kuğî, "*Gülzarâ hemûkân*", İstanbul 2004.
- Ehmedê Xanî, *Nûbehârâ Piçûkan* (Tercüme Ve Şerh, Kadri Yıldırım), Avesta yayınları, Diyarbakır 2008.
- Ehmed-i Xanî, *Mem ü Zîn*, (Tercüme Ve Şerh, Jan Dost. Avesta yayınevi, Diyarbakır 2010.
- Ehmedê Xanî, *Mem ü Zîn*, (Tercüme Ve Şerh, Pervîz Cîhanî, Nubihar yayınevi, İstanbul 2010.
- Ehmedê Xanî, *Mem ü Zîn*, (Tercüme ve Neşir Namık Açıkgoz), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2012.
- Ehmedê Xânî, "*Akîdetu'l-îman*", İstanbul ts.
- Ehmedê Zivingî, *Şerha Dîvana Melayê Cizirî*. I-III, Avesta yayınevi, Diyarbakır 2013.
- Halîl el-Es'ardî, "*Nehcü'l-enâm*", İstanbul, 1337.
- İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, Tahran, 1988, s. 8.
- İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1955, VI, 1113.
- İsma'îlê Beyazîdî, "*Gülzâr*" (*Kürtçe-Arapça-Farsça Sözlük*) ...
- İzzeddin ez-Zencânî'nin "*el-'İzzî fi't-tasrîf*", (Kürtçeye Tercüme eden "*et-Tasrîfu'l-Kürdî*", Mella Ali et-Terâmâhî el-Müksi) Sembol yayınevi, İstanbul 2010.
- Katib Çelebî, *Keşfu'z-zünûn*, I-II, (Nşr. Şerafettin Yaltkaya), Milli Eğitim Yayınevi, İstanbul, 1971-1872.
- Kurdo, Prof. Qanat, *Tarîxe Edebiyata Kurdî*, Özge yayıncılık, Ankara 1992.
- Medrese ve İlahiyat Kavşağında İslâmî İlimler (Uluslararası Sempozyum)*, (Editör: İsmail Narin) I-II, Bingöl Üniversitesi Yayınları 2013.

- Mehmet, Emin Zeki Beg, *Kürtler ve Kürdistan Tarihi*, Nûbihar Yayınları, Üçüncü baskı, İstanbul 2011.
- Meşahiri Kürd û Kürdistan* (Trcm. Mehmet Emin Zeki Bey (*Kürd ve Kürdistan Ünlüleri*), Apec ve Öz-Ge Yayınları, Sveden, 1998, s.166.
- M. Xalid Sadinî, *Mela Huseynê Bateyî, Jiyan, Berhem û Helbestên Vî*, Nubihar yayınevi, İstanbul 2010.
- M. Xalid Sadinî, Feqî Tayran'ın Hayatı ve Eserleri, *Qevlê Hespê Reş* (Siyah Atın Ölümü), *Şêxê Senan* (Senan Şeyhi) ve *Qiseya Bersiyayî* (Bersiyay'ın Öyküsü) Beşinci baskı, Nubihar yayınevi, İstanbul 2011.
- Mevlana Hâlid-i Bağdadî, *“Divanı”*, (Tercüme ve Neşir Süleyman Kuku), Damra yayınevi, İstanbul 2010.
- Meydan Laurosse*, I-XXV, İstanbul, 1989, XVIII, 508.
- Muhammed Hadîyê Qevmanî, *“Divanı”*, (Latinize eden Muhammed Seyda oğlu), Nubihar yayınevi, İstanbul 2011.
- Muhammedê Liceyî, *“Divanı”* (Tahkîk Tehsîn İbrahim Doskî, Latinize eden M. Xalid Sadîni), Nubihar yayınevi, İstanbul 2012.
- Muhammed, el-Müderriş, *“Ulemâuna fî hizmeti”-l-“ilmi ve’-d-dîn*, Şam, 1986.
- Murat Özdemir, *Şeyh Abdurrahman Aktepe Hayatı Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri (Tasavvuf) Anabilim Dalı, Ankara 2008, basılmamış Doktora tezi.
- Musa el-Celâlî el-Beyazîdî, *“Feyzu’l-kadîr er-Rahmân şerhu kitaba Nûbehâra piçûkan”*, Sembol yayınevi, İstanbul 2010.
- Musa el-Celâlî el-Beyazîdî, *“Feyzu’l-kadîr el-‘Allâm şerhu Nehci’l-enâm”* (Şerh ve Arapçaya Tercüme), Sembol yayınevi, İstanbul 2010.
- Musa el-Celâlî el-Beyazîdî, *“Feyzu’l-kadîr el-mennân şerhu ‘akîdeti’l-îman”*, Sembol yayınevi, İstanbul 2010.
- Musa el-Celâlî el-Beyazîdî, *“Feyzu’l-kadîr el-mübdî şerhu’l-Mevlid”* (Ahmedê Bateyî'nin *“Mevlidi”*nin Şerhi ve Arapça Tercümesi), Sembol Yayınevi, İstanbul 2010.
- Nûrullah el-Heyûtî el-Godîşkî, *“Sehlu’l- mevrîd fî şerhi’l-Mevlid”* (Ahmedê Bateyî'nin *“Mevlid”*ini Şerhi Ve Arapça Tercümesi), Sembol yayınevi, İstanbul 2010.
- Ruhanî, Baba Merdûx, *Târîxê Meşâhîrê Kurd*, I-III, Tahran, 1952, I, 22.
- Seyyid Aliyê Findikî, *“Divanı”*. (Neşr ve Latinize eden Selman Dilovan ve Hüseyin Şemrexî), Beşinci baskı Nûbihar Yayınevi, İstanbul 2011.
- Şerefhanê Bitlisî, *Şeref-name*, (trc. Ziya Avcı), Avesta Yayınları, Üçüncü baskı, Diyarbakır, 2007.
- Şêx ‘Evdîrrehmanê Axtepî, *Revdne’im* (Neşr ve Zeynel’abiddîn Zinnar), Stockholm 1991.

- Şêx Şemseddînê Qutbê Exlatî yê Birîfkanî “*Dîvanı*”, (nşr. Zahid Birîfkanî, Veşanên Roja Nû yayınevi, Stokholm 2001.
- Turan, Abdalbaki, *Divana Melayê Cezîrî Şerh ve Tercümesi* Nubihar yayınları, İstanbul 2010.
- Tunç, Osman, *Dîvana Melayê Cezîrî*, (trem.) Nubihar yayınevi, İstanbul 2011.
- Yıldırım, Kadri, “*Nûbehârâ Piçûkan*”ın *Şerh ve Tercümesi*, Avesta yayınları, Diyarbakır 2008.
- Yusuf İlyan Serkis, *Mu’cemü’l-matbu’ati’l-‘arabîyye ve’l-mu’arrebê*, I-II, Mektebetü’s-sekâfeti’d-dîniyye, Kahire. 1919.
- Yusuf Ziyaeddin Paşa, “*el-Hedîyyetü’l-Hamîdiyye fi’l-luğati’l-Kürdiyye*” (thk. Muhammed Muqrî), Beyrut 1975.
- Zeynelabidin Kaya (Zinnar) ve M. Emin Narozi, Mella Ahmedê Cizirî’nin *Divanı*, Roja Nû yayınevi, Stokholm 1987.
- Ziyaeddin el-Halîdî el-Makdîsî, *el-Hedîyyetü’l-Hamîdiyye fi’l-luğati’l-Kürdiyye*, (thk. Muhammed Mukrî), Mektebetü Diyarbakır, Diyarbakır, 2011.
- _____, *el-Hedîyyetü’l-Hamîdiyye fi’l-luğati’l-Kürdiyye*, (Kürtçe-Türkçe Sözlük (Türkçe’ye Tercüme ve Neşir: Mehmet Emin Bozarslan), Çıra Yayınevi, İstanbul 1978.

İnternet Kaynakları

- Kürtler; *Vikipedi, Özgür Ansiklopedi*. (Erişim tarihi: 11.05.2014. saat 17.30) www.sizinti.com.tr/.../yeryuzundeki-diller-ve-kelime-a (Erişim Tarihi: 12.05.2014 saat 10.22);
- www.cokbilgi.com/tag/dunyadaki-dil-sayisi/ (Erişim Tarihi: 12.05.2014 saat : 10.39).
- www.kurtkulturu.com/Yazilar/kurt.../lubnan-kurtleri. (Erişim tarihi: 12.05.2014, Saat: 12.13)
- www.urmiyenevs.com › *Azerbaycan* (Erişim tarihi: 11,05.2014 saat 17.25).
- tr.wikipedia.org/wiki/Kürt_Tarihi (Erişim tarihi : 16.09.2014, Saat: 14.07).